

**Joan Margarit, Fidel Fita i Robert B. Tate: la dedicatòria
del *Paralipomenon Hispaniae***

LLUÍS LUCERO COMAS
Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Secció F. Eiximenis)

És un honor immerescut, tan immerescut com enorme va ser el privilegi d'assistir a les seves classes, participar amb aquestes quatre línies en un volum d'homenatge al professor Modest Prats. Tots els encerts que pogueu trobar en el text que ara esteu llegint seran fruit dels ensenyaments rebuts d'ell, i també de la resta de professors del departament de Filologia de la UdG, de 1985 ençà; els més que probables errors seran el resultat del meu atreviment i de la meva imperícia. Arribats a la fi de l'obligat preàmbul, comencem a entrar en matèria.

El 1996 es va publicar el tan esperat segon volum de la *Història de la llengua catalana* de Josep M. Nadal i Modest Prats,¹ dedicat íntegrament al segle XV. En un passatge del segon capítol, els autors mostraven la seva perplexitat davant del fet que el text llatí de la dedicatòria del *Paralipomenon* de Joan Margarit –vegeu *infra*– i la traducció d'aquesta oferta per Robert B. Tate a la conclusió de la seva monografia sobre l'esmentat humanista presentessin unes notables divergències, sobretot en la seva part final.² Com que, des de fa força anys, em dedico a editar i estudiar l'esmentada obra llatina³ i com que un dia, havent coincidit amb

¹ Josep M. Nadal i Modest Prats, *Història de la llengua catalana*, vol. II, Barcelona, 1996.

² Nadal i Prats, ob. cit., vol. II, pp. 331-333, nota 72. La referència exacta de l'obra de Robert B. Tate és *Joan Margarit i Pau cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, 1976. Un bon resum, amb bibliografia actualitzada, sobre la vida i l'obra d'aquest historiador humanista i eclesiàstic gironí es pot trobar a Mariàngela Vilallonga, *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Barcelona, 1993, pp. 131-140.

³ Vegeu: Lluís Lucero, *El llibre segon del «Paralipomenon Hispaniae» de Joan Margarit. Edició crítica, traducció i estudi*, treball de recerca inèdit, Universitat de Girona, 1994; id., «La tradición manuscrita y el uso de las fuentes en el libro II del

ell a la seu de la secció Francesc Eiximenis de l'ILCC, el professor Modest Prats em va demanar una possible explicació d'aquest fet, m'ha semblat oportú, ara que la Universitat de Girona li ret homenatge, posar per escrit les conclusions de la meua recerca. Abans de fer-ho, cal veure quin ha estat el procés seguit fins a arribar-hi.

El juny de 1995 es va fer efectiva la cessió a l'ILCC de tot el material sobre Joan Margarit que fins aleshores tenia el Dr. Robert B. Tate. Entre aquest material hi ha una carpeta amb la indicació «Margarit Text Copy», que inclou una còpia mecanografiada del text anglès de la ja esmentada monografia. Al final del foli 206 llegim, tot i la ratlla en diagonal que el travessa, el següent paràgraf: «The Gothic heritage did not pass into de *Paralipomenon* or its dedication except as an allusive note, reinforcing another melody, that of the crusade against Islam. It is this that gives the additional flavour to the dedication, which I reproduce below». El darrer mot, escrit a mà, corregeix un ratllat «in Fita's translation».⁴ El paràgraf que correspondria a aquest en la traducció catalana de Teresa Lloret, traducció feta sobre una versió posterior del text anglès que no he localitzat, diu:

L'herència gòtica, com l'havia esbossada al *De origine*, no figura, ni podia figurar al *Paralipomenon*. Però el tema que domina la seva dedicatòria es lliga tradicionalment amb la història gòtica –la pèrdua d'Espanya i la seva recuperació integral mitjançant la croada contra l'Islam. És a través d'aquest tema que podem agrupar Margarit amb els altres historiadors hispànics. Però no és la croada vista exclusivament des de Castella i la seva Reconquesta, sinó des del punt de vista mediterrani, a través dels ulls d'un emissari de la Corona d'Aragó. La visió històrica del bisbe no havia sofert cap castellanització arran del casament recent, sinó una amplificació no estranya a la política posterior de Ferran el Catòlic. Per tal de calibrar bé les llicialtats del cardenal

Paralipomenon Hispaniae», dins *IV Congreso de postgraduados en estudios hispánicos*, Londres, 1996, pp. 101-111; id., «Joan Margarit i Mallorca: presència de les Illes Balears en el *Paralipomenon Hispaniae libri decem*», dins *Homenatge a Miquel Dolç. Actes del XII Simposi de la Secció Catalana i I de la Secció Balear de la SEEC*, Palma de Mallorca, 1997, pp. 495-498; id., «El *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit i els humanistes italians», dins *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV). III Col·loqui Internacional Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga*, Universitat de Girona, 5-8 de juliol de 2000 (en premsa). La meua tesi doctoral, dirigida per la Dra. Mariàngela Vilallonga i en llarg i complex procés de realització, porta per títol «Els *Paralipomenon Hispaniae libri decem* de Joan Margarit: edició crítica, traducció i estudi».

⁴ La frase ratllada fa referència al llibre de Fidel Fita, *El Gerundense y la España primitiva*, Madrid, 1879.

Margarit, cal no llegir aquesta dedicatòria, que tradueix íntegrament, amb els ulls dels historiadors catalans noucentistes.⁵

Tot i l'afirmació final —«dedicatòria, que tradueix íntegrament»—, no em vaig saber estar de comparar la traducció que dona Tate amb la de Fita. El resultat d'aquesta comparació és, com a mínim, sorprenent: el text català és una traducció de la traducció castellana feta pel Pare Fidel Fita, publicada a *El Gerundense y la España primitiva* el 1879. La comparació dels passatges que més se separen del text llatí fan evident aquesta dependència.

Dignaos, pues, Serenísimos Reyes, aceptar esta obra en que se trata de la antigua historia de España, cuyos sucesos no, por olvidados, dejan de ser tan preclaros é interesantes como los de qualquiera otra nacion de Europa y de todo el orbe. El silencio que sobre ellos hasta hoy se guarda, nos pone á los españoles en la penumbra de las últimas naciones del mundo civilizado, y demuestra en los escritores, que no han sabido ó no han querido romperlo, ignorancia ó descuido. Surge mi designio de puro amor á mi patria, á quien deseo dar merecido esplendor; y gózome de que este ensayo llegue cabalmente á tiempo en que la España de Hércules y de Aníbal, de Trajano, de Adriano y de Teodosio, no parece sino que resucita, y sale á nueva inmensa luz, Serenísimos Príncipes, bajo el sol radiante de vuestra actividad é ingenio.⁶

Digneu-vos, doncs, Sereníssims Reis, acceptar aquesta obra en què es tracta de la història antiga d'Espanya, els esdeveniments de la qual no per oblidats deixen de ser tan preclars i interessants com els de qualsevol altra nació d'Europa i de tot el món. El silenci que fins avui s'ha guardat sobre ells ens situa als espanyols en la penombra de les últimes nacions del món civilitzat, i demostra en els escriptors que no han sabut o no han volgut rompre la ignorància o descurança.⁷ El meu disseny sorgeix del pur amor a la meua pàtria, a la qual voldria donar una esplendor merecuda; i em plau que aquest assaig arribi justament al temps en què l'Espanya d'Hèrcules i d'Hanníbal, de Trajà, d'Adrià i de Teodosi, sembla que ressuscita i surt a una nova i immensa llum, Sereníssims Prínceps, sota el sol radiant de la vostra activitat i enginy.⁸

Establert això, com s'explica la traducció tan lliure del Pare Fita? De quina versió traduïa? El Pare Fita només coneixia les edicions de Sancho

⁵ Tate, ob. cit., p. 288.

⁶ Fita, *El Gerundense...*, ob. cit., p. 9.

⁷ Aquest anacolut és fruit o bé d'una mala traducció o bé d'un error de còpia. El text català hauria hagut de dir: «que no han sabut o no han volgut rompre'l ignorància o descurança». Una cosa semblant, en aquest cas un evident error de còpia, s'esdevé a l'inici de la dedicatòria quan «la antigua historia casi olvidada» de Fita es transforma en «la història gairebé obligada».

⁸ Tate, ob. cit., pp. 289-290.

de Nebrija i d'Andreas Schottus i el manuscrit de la Biblioteca Nacional de Madrid, que només conté la dedicatòria a la versió ε.⁹ Tenint en compte que a *Los Reyes de Aragón y la Séu de Girona* el Pare Fita transcrivía el text llatí d'aquesta dedicatòria segons l'edició de Nebrija,¹⁰ és força probable que partís d'aquesta per fer la seva traducció. Però l'edició de Nebrija no difereix gairebé gens del text ofert per l'altre manuscrit del *Paralipomenon*, desconegut per Fita i transcrit per Tate en l'apèndix XXII de la seva monografia,¹¹ el que en la meua edició identifico com a S i que es troba a la Real Academia de la Historia de Madrid.¹² Les diferències entre una i altra versió manuscrita són mínimes, com es pot comprovar en l'aparat crític de la meua edició, i no es tenen notícies de l'existència d'altres manuscrits. Així doncs, l'única explicació possible és que el Pare Fita, amb un estil ampullosament retòric, molt propi de la prosa castellana de finals del segle XIX i força convenient a un discurs d'ingrés a la Real Academia de la Historia de Madrid, va traduir molt a la seva manera, o gairebé seria millor dir que va interpretar a la seva manera, i a partir d'unes idees pròpies dels corrents historiogràfics espanyols del segle XIX sobre la unitat de la "nación española", la dedicatòria del *Paralipomenon*. Fins al punt de fer-li dir coses que el text llatí no diu i que poden haver condicionat la lectura i la interpretació del text per part dels estudiosos actuals. Vegeu, sinó, aquests dos exemples.

Subiendo al Trono de vuestros padres y progenitores *habeis devuelto* con vuestro lazo matrimonial á las Españas Citerior y Ulterior *aquella unidad que*, desde el tiempo de

⁹ Cf. Fita, *El Gerundense...*, ob. cit., pp. 33 i 39-40, nota 1. El manuscrit en qüestió, que conté fins a cinc versions d'algunes parts del *Paralipomenon*, és el 5554, i se n'han ocupat, a més de Fita, el *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Madrid, 1984, vol. x, p. 408, i Robert B. Tate, ob. cit., pp. 254-269 i 387-391. Quant a les edicions, la de Sancho de Nebrija fou publicada a Granada el 1545 i la d'Andreas Schottus, inclosa al volum primer de la seva obra *Hispaniae Illustratae*, publicada a Frankfurt entre 1603 i 1605.

¹⁰ Fidel Fita, *Los Reyes de Aragón y la Séu de Girona*, Barcelona, 1876, pp. 81-82.

¹¹ Tate, ob.cit., pp. 375-377.

¹² Concretament, el manuscrit 9/450 de la col·lecció de don Luis de Salazar y Castro, descrit per Baltasar Cuartero y Huerta i Antonio de Vargas-Zúñiga y Montero de Espinosa a *Índice de la Colección de Don Luis de Salazar y Castro*, tom XXI, Madrid, 1958, pp. 11-12, i també, molt breument, per Robert B. Tate, ob.cit., p. 231, nota 35. A més d'aquest segon manuscrit, hi ha una tercera edició desconeguda per Fita, la de Robert Bell inclosa al primer volum de la seva obra *Rerum Hispanicarum Scriptores*, publicada a Frankfurt el 1579.

Romanos y Visigodos *habian perdido, y no lograron recobrar en medio de su agitacion incesante.*¹³

[...] *succedentes paternis et auitis regnis, ipsa coniugali copula utriusque Hispaniae, Citerioris et Vltioris, unionem fecistis, quae a Romanorum et Gothorum temporibus semper diuisae nunquam sub eodem imperio perstiterunt?*¹⁴

Cal notar que el gens connotat «unionem fecistis» esdevé un carregat d'ideologia «habeis devuelto aquella unidad», que l'antecedent de l'oració de relatiu encapçalada per 'quae', les dues Hispànies en el text llatí, com bé demostra el verb en plural, passa a ser el sintagma «aquella unidad» i que la part final del text castellà és gairebé totalment una invenció de Fita. El segon exemple:

[...] *sino tambien la loa de la virtud y el aplauso universal que acompaña á vuestra empresa contra el Rey moro de Granada, el cual por largo tiempo se ha retenido buena parte de España, no sin oprobio y daño de la unidad ibérica.*¹⁵

[...] *sed et uirtutis laus et omnium praconium de suscepto bello aduersus illum Baeticum ac mahometicum regem qui per multa tempora ipsius Hispaniae partem occupatam tenuerat in magnum regum Hispaniae non minus opprobrium quam iacturam.*¹⁶

Aquí, altre cop, el sintagma simplement descriptiu «regum Hispaniae» és transformat en una connotadíssima «unidad ibérica».

Vista la poca fiabilitat de la traducció més difosa d'aquesta dedicatòria, us n'ofereixo aquí, precedida per l'edició crítica del text llatí, la meva traducció mínimament anotada.

Dedicatio

[1] *Cum descripsissem libris decem oblitterata Hispaniae, quibus illa dignius consecrare potui quam uobis Serenissimis Ferdinando et Helisabet Regi et Reginae Castellae et Aragonum qui, succedentes paternis et auitis regnis, ipsa coniugali copula utriusque Hispaniae, Citerioris et Vltioris, unionem fecistis, quae a Romanorum et Gothorum temporibus semper diuisae nunquam sub eodem imperio perstiterunt? [2]*

¹³ Fita, *El Gerundense...*, ob. cit., p. 8. Totes les cursives són, evidentment, meves.

¹⁴ Margarit, *Paralipomenon*, dedicatòria, p. 1.

¹⁵ Fita, *El Gerundense...*, ob. cit., p. 8.

¹⁶ Margarit, *Paralipomenon*, dedicatòria, p. 2.

Accedit ad hoc non modo auctoris deuotio in eius benemeritos reges et dominos sed et uirtutis laus et omnium praeconium de suscepto bello aduersus illum Baeticum ac mahometicum regem qui per multa tempora ipsius Hispaniae partem occupatam tenuerat in magnum regum Hispaniae non minus opprobrium quam iacturam. [3] Quoniam, si ab ipsa pellatur Hispania, ipsius prouinciae pene omne imperium apud uos sit necesse est et Christiani nominis religio in tota ipsa colatur Hispania, ex qua re consecuturi estis aeternae uitae praemium immortalemque gloriam et honorem, ut censeamini supra omnes Christiani nominis reges et principes saeculi nostri decus et gloria; [4] cum uideamus huius aetatis nostrae principes non modo ad dilatandam catholicam fidem non elaborare, uerum etiam uim quam continue Turcus Christiani nominis hostis in christicolos infert propulsare recusant ac negligunt: alii secum paciscentes alii tributa illi pendentes alii somno et desidia uacantes. [5] Ex quo factum est ut aetate nostra Turcus ipse, transacto Hellesponto, Bisantium primum illiusque imperium, inde uniuersam Graeciam, Dalmatiam, Macedoniam, Epirum aliasque plures prouincias, magnam insuper Europae partem a ueri Dei religione cultuque auerterit et occupauerit. [6] Adeoque creuit eius audacia ut et Rhodum unicum Christianae religionis propugnaculum obsidere et fines Italiae inuadere ac uastare non dubitarit, nobilemque Hydronti urbem in Apulia expugnare ac diripere incolis trucidatis. [7] Vos autem, Serenissimi Reges, huic cladi uelocissime occurristis munitissima ac opulentissima classe, ceterisque dormitantibus Pontificem Maximum ceterosque potentatus Italiae uestris legationibus sollicitastis ad uindicandam tantam Christianae religionis offensam. [8] At, ubi omnium torpentes animos comperistis, animum erexistis ad eliminandam ab Hispania mahometicam sectam omnium antecessorum uestrorum irreligionem ac negligentiam emendando.

[9] Suscipite igitur, Serenissimi Reges, opus oblitorum Hispaniae cuius praeclara antiquitas nulli prouinciarum non modo Europae uerum nec totius orbis cedit, cuius exordia siluisse usque ad nostra saecula Hispanis, tanquam in fine mundi iacentibus, obscuritatem tribuit arguitque priscorum aut ignorantiam aut negligentiam. [10] Eoque potissimum gloriosum uisum est huius operis sumpsisse laborem, quoniam per illum uideo prouinciae afferri splendorem. Et illud gloriosius consideratum est quod ipsa oblitterata instaurari contigerint temporibus uitae uestrae, quorum aetate et imperio non dubito nobilissima primordia praeclarissimis uestris operationibus illustrari.

Inscriptio Dedicatio *coni.*: *om.* S, ε: Autoris prooemium, in quo Fernando et Elisabethae Castellae et Aragoniae Regibus praesens opus consecrat *edd.*

[1] Helisabet S, ε. Elisabethae *edd.*; diuisae S, ε. diuisa *edd.*

[3] prouinciae *edd.*, ε: prouincia S; apud uos S, ε: apud nos *edd.*; necesse est et *edd.*, ε: necesse est S; aeternae uitae S, ε: aeterna uita *edd.*; censeamini S, ε: constituamini *edd.*; Christiani nominis reges S, ε, B, Sc: Christiani nois reges N

[4] dilatandam catholicam *edd.*: dilatandum catholicam S, ε; recusant ac negligunt S, ε: recusent ac negligent *edd.*

[6] ut et Rhodum S, ε: ut Rhodum *edd.*; religionis propugnaculum S, ε, *edd.*: propugnaculum religionis *a.c.* ε

[7] uindicandam tantam *coni.*: uindicandum tantam S, ε, *edd.*

[9] cuius exordia *edd.*, ε: cui exordia S

[10] operationibus illustrari S, *edd.*: illustrationibus illustrari ε

Dedicatòria

[1] Havent descrit en deu llibres la història de les coses oblidades¹⁷ d'Hispània, ¿a qui més justament he pogut dedicar-la que a vosaltres, sereníssims Ferran i Isabel, rei i reina de Castella i Aragó, que, accedint als regnes dels vostres pares i avis, heu portat a terme amb aquest lligam conjugal la unió d'una i altra Hispània, la Citerior i la Ulterior, les quals, des dels temps dels romans i dels gots sempre dividides, mai no van romandre sota aquest mateix poder? [2] S'afegeix a aquesta raó no solament la devoció de l'autor envers els seus reis i senyors benemèrits, sinó també la lloança del vostre coratge i l'elogi general de la guerra que heu emprès contra aquell rei bètic i musulmà que durant molt temps havia tingut ocupada una part d'aquesta Hispània amb no menys gran oprobi que detriment dels seus reis.¹⁸ [3] Puix que, si és expulsat d'aquesta

¹⁷ *Obliterata* és una traducció llatina del mot grec *παρὰλειπομενα*, forma de l'acusatiu neutre plural del participi de present en veu passiva del verb *παράλειπω*, que significa ometre, negligir. És una clara referència al títol de la seva obra, inspirat, més que probablement, en el títol grec –i llatí, segons consta a la *Vulgata*– dels dos llibres de la Bíblia coneguts actualment com a «Llibres de les Cròniques»: «Liber primus et secundus Paralipomenon». És, a més, un recurs retòric que reapareix al final de la dedicatòria i en altres passatges de l'obra.

¹⁸ Aquesta referència al començament de la guerra contra el rei de Granada, que se situa generalment cap al desembre de 1481 (veg. Tate, ob. cit., p. 230), suposaria un *terminus a quo* de la redacció d'aquesta dedicatòria. Fita va una mica més enllà quan afirma: «L'exemplar de la obra, *indubtablement acabada*, reberen los Reys despues de l'any 1482, terme de las dos embaixadas de que l's hi parla Margarit, y probablemente mentres estaban celebrant las Cortes de Tarazona per *activar la*

Hispania, gairebé tot el poder d'aquesta província, és inevitable, estarà a les vostres mans, i la religió cristiana serà practicada a tota aquesta Hispania, per la qual cosa assolireu el premi de la vida eterna i una glòria i un honor immortals, de tal manera que sercu celebrats com a ornament i glòria del nostre segle sobre tots els reis i prínceps de la Cristiandat; [4] mentre veiem que els prínceps d'aquesta nostra època no solament no malden per estendre la fe catòlica sinó que, a més, refusen i no s'ocupen de repellar els atacs que el Turc, enemic de la Cristiandat, infereix continuament al poble cristià: uns pactant amb ell, altres pagant-li tributs,¹⁹ altres lliurant-se a la son i a la desídia. [5] I d'això n'ha resultat que a la nostra època el Turc, havent travessat l'Hellespont, ha ocupat primer Bizanci i el seu imperi, després tota Grècia, Dalmàcia, Macedònia, l'Èpir i moltes altres províncies, i ha separat, a més, una gran part d'Europa de la religió i el culte al Déu veritable.²⁰ [6] I la seva gosadia ha crescut fins a tal punt que no ha dubtat a atacar fins i tot l'illa de Rodes,²¹ baluard excepcional de la religió cristiana, a envair i assolir les fronteres d'Itàlia i a expugnar la noble ciutat d'Òtranto,²² a l'Apúlia, a saquejar-la i a exterminar-ne els habitants. [7] Però vosaltres, sereníssims reis, rapidíssimament va fer front a aquesta desfeta amb una fortíssima i poderosíssima flota, i, mentre altres eren negligents, vau incitar amb les vostres ambaixades el Romà Pontífex i la resta de prínceps d'Itàlia a venjar una tan gran ofensa a la religió cristiana.²³ [8] Però quan us vau trobar els ànims de tots aquests adormits, vau preparar-vos per tal

conquista de Granada) (Fita, *Los Reyes...*, ob. cit., p. 82). Les cursives són del mateix Fita.

¹⁹ Recordem que segons el Tractat de Constantinoble de 1479 Venècia es comprometia a pagar un tribut anual a l'Imperi Otomà per tal de poder navegar per la Mar Negra.

²⁰ Recordem que Constantinoble fou conquerida pels turcs el 1453 i que a partir de 1454 l'Imperi Otomà començà la seva expansió per l'Europa sud-oriental.

²¹ Rodes fou atacada pels turcs el 1480.

²² Òtranto fou conquerida pels turcs el 1480.

²³ És d'interès per a la datació de la dedicatòria recordar que l'autor encapçalà diverses ambaixades per les terres d'Itàlia durant el 1481. El maig d'aquell any pronuncià un discurs davant del Senat venecià exhortant-lo a resistir les propostes dels turcs. Robert B. Tate destaca «un cert paral·lisme de sentiments i expressions» entre fragments d'aquest discurs i de la dedicatòria del *Paralipomenon*, la qual cosa vindria a confirmar la seva hipòtesi per a la datació d'aquesta (Tate, ob. cit., p. 230). Es pot llegir una transcripció d'aquest discurs en l'apèndix XVIII de la tan esmentada monografia de Robert B. Tate (id., pp. 351-354).

d'eliminar d'Hispania la secta de Mahoma i així esmenar la impietat i negligència dels vostres predecessors.

[9] Així doncs, accepteu, sereníssims reis, aquesta obra sobre les coses oblidades d'Hispania, la brillant antiguitat de la qual no cedeix davant de cap de les regions no solament d'Europa sinó també de tot el món. El fet que no s'hagi dit res sobre els seus orígens ens imposa als hispans una gran foscor, com si romanguéssim als confins del món, i revela o la ignorància o la negligència dels antics escriptors. [10] I per això em sembla especialment digne de glòria haver assumit l'esforç d'aquesta obra, ja que mitjançant aquesta veig que es dona esplendor al nostre país. I això és considerat encara més digne de glòria, ja que la recuperació d'aquestes coses oblidades s'ha esdevingut durant el vostre regnat, per l'existència i poder del qual, no en tinc cap dubte, són exalçats aquests nobilíssims orígens amb les vostres brillantíssimes empreses.

Per concloure, és evident que l'aparició d'un manuscrit perdut que contingués una tercera versió d'aquesta dedicatòria podria fer canviar les conclusions d'aquesta recerca. Però aquest manuscrit hauria d'haver estat conegut, utilitzat i conscientment ocultat per Fita, la qual cosa, tot i les llibertats traductores d'aquest, em resisteixo a creure.